

खेड तालुका शिक्षण प्रसारक मंडळाचे
साहेबरावजी बुट्टेपाटील महाविद्यालय
राजगुरुनगर, ता.खेड जि.पुणे ४१०५०५

वाणिज्य विभाग

प्रथम वर्ष वाणिज्य

सत्र २

विषय

व्यावसायिक नितीमुल्ये-II

प्रकरण 1

कार्पोरेट सामाजिक जबाबदारी (CSR)

प्रकरण 2

कार्पोरेट सामाजिक जबाबदारी (CSR)

सामाजिक जबाबदारी चा अर्थ

व्यवसायसंस्थेने आपला व्यवसाय करताना वस्तू व सेवांची निर्मिती करून त्यांचे वितरण करताना समाजहिताचा विचार करणे आवश्यक आहे. व्यवसाय संस्थेने नफा मिळवित असताना समाजाचा विचार करणे तसेच समाजाच्या गरजा पूर्ण करण्याची जबाबदारीही पार पाडली पाहिजे. शिक्षण आरोग्याच्या सोयी रोजगार निर्मिती तसेच इतर मूलभूत सुविधा ही समाजाला पुरविण्याकडे लक्ष द्यावे यालाच सामाजिक जबाबदारी म्हणता येईल.

व्याख्या

“सामाजिक जबाबदारी म्हणजे व्यवसाय संस्थेने आपली ध्येय धोरणे ठरविताना व्यवसायासंबंधी निर्णय घेताना अशी काळजी घ्यावी की ती समाजाच्या उद्दिष्टांचे व मूल्यांचे रक्षण करतील.”

सामाजिक जबाबदारीची व्याप्ती किंवा वर्गीकरण

1. भागधारकांबद्दल जबाबदारी

भागधारकांनी व्यवसायाची भांडवलाची गरज पूर्ण केलेली असते. त्यादृष्टीने व्यवस्थापनाची जबाबदारी पुढील प्रमाणे सांगता येईल. लाभांशाच्या रुपाने भागधारकांना योग्य मोबदला देणे. तसेच त्यांचा विश्वास संपादन करून तो कायम टिकविणे आणि सर्व भागधारकांना समान वागणूक देणे किंवा व्यवसाय संस्थेच्या कारभारात व आर्थिक स्थितीबाबत सत्य माहिती पुरवणे आणि अशा बऱ्याच जबाबदाऱ्या व्यवसायाच्या भागधारकांच्या दृष्टीने असू शकतात.

2. कामगार किंवा कर्मचाऱ्यांनी बाबत जबाबदारी

उत्पादनाचे कार्य पार पाडण्यासाठी इमारत यंत्रे भांडवल इत्यादी निर्जीव घटकांना क्रियाशील व गतिमान करण्याचे कार्य कर्मचारी करत असतात. त्या दृष्टीने कर्मचाऱ्यांनी प्रति व्यवस्थापनाची जबाबदारी पुढील प्रमाणे सांगता येईल. कामगारांना त्यांची योग्यता क्षमता व आवड लक्षात घेऊन योग्य काम देणे तसेच जीवन जगण्यासाठी योग्य मोबदला देणे आणि

त्यांना कार्य समाधान मिळेल याची काळजी घेणे. तसेच प्रशिक्षणाची व्यवस्था करणे मानवी दृष्टिकोनातून योग्य व चांगली वागणूक देणे. त्यांच्यातील चांगल्या गुणांचे कौतुक करणे कार्यक्षम कामगारांना भरती देणे. त्यांना चांगली उपकरणे उपलब्ध करून देणे. त्यांचा सर्वांगीण विकास व्हावा यासाठी प्रयत्न करणे.

3. ग्राहकांत बाबत असणारी जबाबदारी

ग्राहकांत प्रती असणारी जबाबदारी पुढील प्रमाणे सांगता येईल. दर्जेदार वस्तूंचे उत्पादन करणे वाजवी किमतीला वस्तूंची विक्री करणे वस्तूंचा दर्जा निश्चित करून दर्जा नियंत्रण करणे दर्जा नियंत्रण करण्यासाठी दर्जा नियंत्रण विभाग स्थापन करणे. गरजेनुसार वस्तूंचे उत्पादन व नियमित पुरवठा करणे योग्य किंमत आकारणे. वस्तूंची सातत्यपूर्ण माहिती देणे कृत्रिम टंचाई काळाबाजार भेसळ इत्यादी गैरप्रकारांना आळा घालणे वस्तू खरेदीसाठी योग्य मार्गदर्शन करणे. ग्राहक संघटनांशी संपर्क ठेवणे. त्यांचा आदर करणे. घरपोच सेवा विक्री अत्तर सेवा उधारीवर माल इत्यादी सुविधा उपलब्ध करून देणे.

4. सावकार बद्दल असलेली जबाबदारी

सावकार किंवा बँका व ठेवीदार यांच्या प्रती व्यवसायाच्या जबाबदाऱ्या पुढील प्रमाणे सांगता येतीलसावकार व वित्तीय मदत करणाऱ्या संस्थांच्या पैशाचा योग्य उपयोग करणे. त्यांच्या गुंतवणुकीस सुरक्षितता प्राप्त करून देणे निश्चित दराने व नियमित व्याज देणे. कर्जाची परतफेड वेळेवर करणे. सर्वांचा विश्वास संपादन करून सलोख्याचे संबंध ठेवणे.

5. इतर संस्थान प्रति असलेली जबाबदारी

इतर संस्थांमध्ये वाहतूक संस्था कडच्या मालाचा पुरवठा करणाऱ्या संस्था इत्यादींचा समावेश असू शकतो. आपले उत्पादनाचे कार्य सुरळीतपणे चालावे म्हणून ज्यांचा प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्षपणे सहभाग असतो. त्यांना त्यांचा मोबदला वेळेवर देणे आणि त्यांच्याशी सलोख्याचे संबंध ठेवणे.

6. सरकारबाबत असणारी जबाबदारी

सरकारबाबत व्यवसाय संस्थांची जबाबदारी पुढील प्रमाणे सांगता येईल. विविध प्रकारचे कर प्रामाणिकपणे व नियमितपणे भरणे सरकारने व्यवसायासंबंधी जाहीर केलेल्या ध्येय धोरणांचे पालन करणे. सर्व शासकीय कायद्यांच्या नियमांचे पालन करणे. सरकारला

व्यवसाय संबंधित हवी असलेली माहिती व सत्य पणे देणे. आर्थिक विकास कार्यात सरकारला मदत करणे व भ्रष्टाचाराचा अवलंब न करणे.

7. समाजाप्रती असणारी जबाबदारी

राष्ट्र किंवा समाजाविषयी व्यवसाय संस्थेचे जबाबदाऱ्या पुढीलप्रमाणे सांगता येतील. राष्ट्रात उपलब्ध असणाऱ्या साधनसंपत्तीचा योग्य वापर करणे प्रदूषण होऊ नये म्हणून काळजी घेणे. व्यवसायाचे केंद्रीकरण होऊ नये याची काळजी घेणे. जास्तीत जास्त रोजगार निर्मिती करणे. समाजाच्या उन्नतीसाठी व्यवसायाचा विकास करणे. नैसर्गिक आपत्ती निर्माण झाल्यास आपदग्रस्तांना मदत करणे. राष्ट्रीय एकात्मता निर्माण करण्यासाठी हातभार लावणे. राष्ट्राच्या सर्वांगीण विकास साधण्याचा प्रयत्न करणे. मत्केदारीला विरोध करून समाजासाठी आर्थिक शोषणापासून समाजाला मुक्त करणे.

कार्पोरेट सामाजिक जबाबदारीचे प्रकार (forms of CSR)

1. पर्यावरण टिकाव उपक्रम

व्यवसायाद्वारे राबविलेले पर्यावरणीय स्थिरता उपक्रम सामान्यता दोन मुख्य बाबींवर लक्ष केंद्रित करतात प्रदूषण मर्यादित करणे. ग्रीनहाउस वायू कमी करणे. पर्यावरणीय समस्या विषयी जागरूकता वाढत असताना व्यवसाय हवा जमीन आणि जल प्रदूषण कमी करण्याच्या दृष्टीने पावले उचलण्यासाठी या व्यवसायाने चांगली कार्पोरेट नागरिक म्हणून त्याची भूमिका वाढू शकते आणि संपूर्ण समाजाला फायदा होतो.

2. शेट परोपकार देणे

परोपकारी उपक्रमांमध्ये स्थानिक राष्ट्रीय किंवा आंतरराष्ट्रीय पातळीवरील धर्मदाय संस्था आणि इतर संस्थांना वेळ पैसा आणि संसाधने दान करणे समाविष्ट आहे. ही देणगी मानवाधिकार राष्ट्रीय आपत्ती निवारण स्वच्छ पाणी आणि अविकसित देशातील शैक्षणिक कार्यक्रमांसह विविध कारणांसाठी निर्देशित केली जाऊ शकते.

3. नैतिक व्यवसाय आचरण

नीतिमत्तेचे वर प्राथमिक भर म्हणजे व्यवसायातील कर्मचाऱ्यांना तसेच त्यांच्या पुरवठादार यांच्या कर्मचाऱ्यांना योग्य श्रम प्रथा पुरविणे कर्मचाऱ्यांसाठी योग्य व्यवसाय पद्धतीमध्ये समान काम आणि समान वेतन भरपाई उपक्रमांसाठी समान वेतन समाविष्ट आहे पुरवठादार यांच्या आश्रमात पद्धतीमध्ये उत्पादनांचा वापर समाविष्ट आहे.

4. आर्थिक जबाबदारीवर लक्ष केंद्रित करणे

नैतिक पर्यावरणीय आणि परोपकारी कार्यासाठी ठरविलेल्या दीर्घ व दिवाळीच्या सुलभ कृतींवर आर्थिक जबाबदारी केंद्रित आहे. आर्थिक निर्णयावर त्यांच्या समग्र परिणामावर समतोल राखून व्यवसाय शाश्वत व्यवहारात गुंतून त्यांचे कार्य सुधारू शकतात. आर्थिक जबाबदारी चे उदाहरण म्हणजे जेव्हा कंपनी पुनर्निर्माण केलेल्या उत्पादनांचा समावेश करण्यासाठी त्यांच्या उत्पादनाच्या प्रक्रियेत बदल करते. त्यामुळे सामग्रीची किंवा संभाव्यता कमी केली जाते आणि कमी संसाधनांचा वापर करून समाजाला फायदा होतो.

कार्पोरेट सामाजिक जबाबदारी च्या विविध बाजू किंवा अंगे (dimensions of CSR)

A) सी एस आर च्या अंतर्गत बाजू

1. मानव संसाधन व्यवस्थापन

कंपनी आपल्या मानवी संसाधन शी कसे व्यवहार करते. ते निश्चितपणे त्यांच्या कार्पोरेट सामाजिक जबाबदारीचा भाग आहेत यामध्ये कामाची जागा संबंधित सर्व मुद्द्यांचा समावेश असे, जसे की पगाराची पातळी वेळेवर मजुरीचे वितरण लाभाचे प्रमाण कामाचे तास संबंधित विषय आणि कामाची गुणवत्ता.

2. कार्य स्थानी आरोग्य आणि सुरक्षा

कंपनीच्या मानव संसाधन शी संबंधित सर्व मुद्द्यांपैकी आरोग्य आणि सुरक्षिततेविषयी संबंधित असेल. त्यांचा विशेष उल्लेख हवा कामगारांचे आरोग्य आणि सुरक्षिततेविषयी ची कार्पोरेट जबाबदारी ओळखण्यासाठी दबाव वाढत आहे. तेव्हा कामगारांना घातक सामग्रीचा सामना करावा लागतो किंवा जेव्हा त्यांना संभाव्य धोकादायक काम करण्याच्या परिस्थितीत काम करावे लागते. तेव्हा हे विशेष महत्वाचे असते.

3. बदलासाठी सक्षम

आपण सतत बदलणाऱ्या जगात राहतो आणि कर्मचाऱ्यांना बदल घडून आणण्यासाठी व त्यांची पूर्तता करण्यास तयार करण्याची नियुक्त ची जबाबदारी आहे. जेव्हा उद्योग वेगवान ऑटोमेशन आणि संगणकीकरणाच्या टप्प्यात जात असेल तेव्हा तंत्रज्ञानाच्या या हल्ल्यामुळे नवीन आव्हाने पूर्ण करण्यासाठी मालकांना आपल्या कर्मचाऱ्यांना प्रशिक्षित करण्यास मदत करणे अपेक्षित आहे. संस्था सोडणारे कर्मचारी बाह्य जगातील आव्हानांना तोंड देण्यासाठी पूर्णपणे सुसज्ज आहेत. हे सुनिश्चित करणे देखील फार महत्वाचे आहे.

4. पर्यावरण किंवा नैसर्गिक संसाधन व्यवस्थापन

नैसर्गिक स्रोतांचा वापर करताना कंपन्यांना अत्यंत सावधगिरी बाळगणे आवश्यक आहे. त्यांच्याकडे विशिष्ट स्रोत वापरण्याचा परवाना किंवा आदेश असला तरीही समाज त्यांचा वापर करताना न्याय-निवाडा आणि संयम बाळगण्याची अपेक्षा करतो सामायिक संसाधने वापरताना उद्योजकांना विशेष काळजी घेणे आवश्यक आहे.

B) सी एस आर च्या बाह्य बाजू

1. स्थानिक समुदाय

कार्पोरेट आणि समुदाय ज्या च्या आसपास त्यांचे कार्य केंद्रित आहे यांच्यात एक अतिशय गुंतागुंतीचा परस्परसंबंध आहे. किमान कंपनी नोकरी देऊन स्थानिक उत्पादने व सेवांचा वापर करून आणि स्थानिक करात योगदान देऊन स्थानिक अर्थव्यवस्थेचा भाग होण्याची अपेक्षा आहे. काही बाबतीत झारखंडमधील टाटानगर यासारख्या अनेक औद्योगिक टाउनशिप सारख्या मूलभूत नागरी सुविधा देऊन कार्पोरेट जास्त व्यापक भूमिका घेऊ शकेल.

2. व्यवसाय भागीदार तसेच पुरवठादार आणि ग्राहक

कार्पोरेट च्या व्यवसायातील भागीदार सह केलेल्या व्यवहारांची तपासणी केली जाऊ शकते. पुरवठादार आणि ग्राहक यांच्या बरोबर व्यवहार करताना कार्पोरेट योग्य व प्रामाणिक असावे अशी अपेक्षा आहे. तसेच आपल्या व्यवसायातील भागीदारी मधील आचारसंहितेची जाहिरात करणेदेखील अपेक्षित आहे आणि पुरवठादार नकारात्मक भावनांच्या लाटेला तोंड द्यावे लागले. त्यांच्या पुरवठा दारांच्या पोषणात्मक कामगार पद्धती उघडकीस आल्या.

3. मानवी हक्क

मानवी हक्कांबद्दल ची कंपनीची नोंद त्याच्या सकारात्मक सार्वजनिक प्रतिमेसाठी खूप महत्त्वाची आहे मानवी हक्कांच्या थेट गैरवापर आची प्रतिमा बाळगणे फारच कमी उद्योजकांना परवडणारे आहे कार्पोरेट वर्ल्ड अशा प्रशासनाचे समर्थन करणे टाळेल ज्यात मानवी हक्कांचे उल्लंघन करण्याचा मागील इतिहास आहे.

4. जागतिक पर्यावरण चिंता

सध्या सर्वसाधारणपणे पर्यावरणाबद्दल असलेल्या चिंतेचा संदर्भ देत आहोत. आणि विशेषतः कंपनीच्या कामकाजामुळे किंवा त्यांच्या उत्पादनांच्या वापरामुळे उद्भवू शकणाऱ्या समस्यांविषयी नाही. पर्यावरणावर होणाऱ्या प्रतिकूल परिणामामुळे कुख्यात उद्योगांतील बड्या कंपन्या पर्यावरणीय प्रमाणपत्रे सिद्ध करण्याच्या मार्गावर जात आहेत.

काॅर्पोरेट सामाजिक जबाबदारीच्या पायऱ्या

1. आपले संदेशन परिभाषित करणे

वेगवेगळ्या उद्दिष्टांवर डोळेझाक करू नका. प्रत्येक समस्येला कोणत्या प्रकारच्या समर्थनाची आवश्यकता आहे याचा शोध घ्या मग एक निवडा आणि त्यासह चिटकून राहा एका छोट्या व्यवसायासाठी एक पुरेसे आहे आणि आपण परवडण्या पेक्षा जास्त निधी किंवा मदत देण्यास दबाव आणू नका त्यामुळे समाजापर्यंत आपणास काय संदेश पोचायचा आहे तो परिभाषित करा.

2. आपल्या ग्राहकांना सामील करा

आपण अद्याप कारण निवडले नसल्यास विकल्प ची यादी घेऊन या. आणि आपल्या वेबसाईट अभ्यागतांना आणि फेसबुक चाहत्यांना कोणत्या पक्षाचे समर्थन करण्यासाठी आपण इच्छुक आहात. यावर मतदान करण्यास सांगा तसेच काॅर्पोरेट सामाजिक जबाबदारी निभावताना आपल्या ग्राहकांना सामील करा. म्हणजे समाजाप्रती आपल्या व्यवसायाबद्दल नावलौकिक होईल आणि समाजाला काय आवश्यक आहे याचीही जाणीव होईल.

3. 1 स्कोर कार्ड तयार करणे

याची खात्री करून घ्या की त्यात साध्य करण्या योग्य आणि मोजण्या योग्य उद्दिष्टे आहेत आणि आपल्या प्रगतीचा मागोवा घेत आपल्या साइटवर ते दृष्टी मान ठेवा कोणत्याही अडचणी बद्दल प्रामाणिक पाहिजे प्रचारात्मक नाही.

4. सोशल मीडियाचा वापर

आपण काय करीत आहात हे आपल्या ग्राहकांना सांगू नका त्यांच्या प्रकल्प गुंतवणुकीसाठी त्यांच्या कल्पना अनुभव आणि समस्या विचारून घ्या. आपण यांना प्राधान्य सह लोकांपर्यंत पोहोचविण्यासाठी एकाधिक डिजिटल प्लॅटफॉर्म जसेकी फेसबुक, ट्विटर आणि यूट्यूब चॅनल वापरत असल्याचे सुनिश्चित करा.

5. तृतीय पक्ष सहभागी दारांना नफा

काॅर्पोरेट सामाजिक जबाबदारी निभावताना सोबत युती करण्याने केवळ आपल्या प्रयत्नांना विश्वासाहर्ता दिली जाऊ शकत नाही. परंतु निधी संकलन आणि प्रकारात नफा न मिळालेल्या अधिकाधिक अनुभवांचा फायदा होऊद्या ग्राहक आणि नेटवर्क यांचे मिश्रण करण्याची संधी देईल.

6. आपल्या सी एस आर अहवालांची पूर्तता करणे

आपल्या वार्षिक अहवालांमध्ये आणि वृत्तपत्रांमध्ये चार्ट कथा आणि फोटो वापरणे. भागधारक आणि भागधारकांना समान अपील करेल त्यामुळे आपण राबवलेल्या सी एस आर च्या कामांचा एक अहवाल तयार करून त्याची पूर्तता करणे आवश्यक असते.

आंतरराष्ट्रीय दृष्टीकोण-international approach to CSR

गेल्या पंधरा वर्षांपासून युरोपियन युनियन स्पष्टपणे सर्व व्यवसाय धोरण आणि कार्पोरेट जबाबदारी येथे शाश्वत विकास टाकल्यावर निश्चित करण्यात आली. सी एस आर चा फायदा कंपन्या व समाज या दोघांनाही होतो. कार्पोरेट सामाजिक उत्तरदायित्व साठी नूतनीकरण झालेल्या युरोपियन युनियन मधील संवादाचे एक चांगले उदाहरण आहे जे ऑक्टोबर 2011 मध्ये प्रकाशित झाले होते. कार्पोरेट सामाजिक जबाबदारीची सुधारित परिभाषा सीए सारला समाजातील त्यांच्या प्रभावाची उद्योजकांची जबाबदारी म्हणून वर्णन करते. ही नवीन व्याख्या सीएसआर वरील युरोपियन कमिशनने केलेल्या प्रतिमान बदलांची आहे. सी एस आर च्या विकासाचे नेतृत्व स्वतः उद्योजकांनी केले पाहिजे. जागतिक अर्थव्यवस्थेत जागतिक रणनीती आवश्यक आहेत 1960 आणि सत्तरच्या दशकाच्या नागरी हक्क आणि पर्यावरणीय चळवळीने यापूर्वीच दोन घडामोडींकडे लक्ष वेधले आहे. समाज वाढत्या कंपन्यांकडून अपेक्षा करत आहे. जास्तीत जास्त नफा मिळाल्यावर लक्ष केंद्रित करणारे या समाजाकडून कमी प्रमाणात नफा स्वीकारला जात नाही. दुसरीकडे जागतिकीकरणाच्या अर्थव्यवस्थे देखील एक सामायिक फ्रेमवर्क असणे आवश्यक आहे जे जबाबदारी आणि पर्यावरणीय टिकाऊ यांना प्रोत्साहन देते.

कार्पोरेट सामाजिक जबाबदारी चे उपक्रम / कार्यक्रम / कार्य -CSR Activities

1. सामाजिक कल्याण
2. आरोग्य सुरक्षा
3. शिक्षण
4. पायाभूत किंवा मूलभूत सुविधा

1. सामाजिक कल्याण

मागील वर्षांच्या कालावधीत सीएसआर मध्ये प्रचंड वाढ झालेली असून त्याचा सामाजिक कल्याण अशी संबंध दिसत आहे. समाजकल्याण प्रथम अशी जोडण्याचा प्रयत्न करते समाजाला काहीतरी देण्याची क्षमता आणि अंमलबजावणी करणे योग्य आहे. कार्पोरेट सामाजिक कल्याणासाठी संसाधनांचा योग्य वापर करणे. तसेच कार्पोरेट आरंभ करत असताना सामाजिक जबाबदारी व्यवसायामध्ये काय काय गोष्टींची आवश्यकता आहे पाहणे तसेच सीएसआर मुळे कंपन्यांचे हित सार्वजनिक किंवा सामाजिक हित लक्षात घेणे तसेच सीएसआर ची भविष्यातील शक्यता किंवा भूमिका लक्षात घेऊन हवे ते बदल घडवून आणणे आणि समाजाला काय आवश्यक आहे समाजाच्या गरजा कोणत्या आहेत आणि त्या भागवण्यासाठी काय केले पाहिजे या गोष्टी वर विचार करणे महत्त्वाचे आहे

2. आरोग्य सुरक्षा

सर्व मोठ्या आरोग्य कंपन्यांसाठी हेल्थकेअर हा प्रमुख सीएसआर केंद्रबिंदू आहे. परंतु सीएसआर केले गेलेल्या प्रकारही सर्वांसाठी समान आहे. आरोग्य सुरक्षेबद्दल विविध कंपन्या किंवा व्यवसाय संस्था वैद्यकीय शिबिरे तसेच वेगवेगळे आरोग्य विषयक शिबिरे तसेच स्वच्छते बद्दल ही कार्यक्रम आयोजित करत असतात. बऱ्याचशा कंपन्यांनी किंवा व्यवसाय संस्थांनी इन्शुरन्स कंपन्यांशी संलग्नीकरण करून आपली जबाबदारी पार पाडली आहे. उद्योग म्हणून आरोग्यसेवा नव-यासह अगदी योग्य आहे. आणि इतर क्षेत्रांच्या तुलनेत सीएसआर जगातून येणे अधिक सक्रिय आहे.

3. शिक्षण

आज-काल बऱ्याचशा कंपन्या किंवा व्यवसाय संस्था आपली सीएसआर जबाबदारी शिक्षणाच्या माध्यमातून पूर्ण करत आहे. म्हणजेच काही संस्था विविध शैक्षणिक उपक्रम राबवतात तसेच शिक्षण आणि कौशल्य विकास यांसारखे बहुतेक उपक्रम राबवून आपली जबाबदारी पार पाडत असतात. रोजगार निर्मिती करणे आणि त्या रोजगाराच्या माध्यमातून रोजगार मिळालेल्या व्यक्तींना ट्रेनिंग देऊन विशिष्ट शिक्षण देऊन परिपूर्ण करण्याचे काम व्यवसाय संस्था करत असतात. परोपकारी कार्य अधिक कार्यक्षम करण्यासाठी आणि अधिक जबाबदारी व पारदर्शकता सुनिश्चित करण्यासाठी भारत सरकारने कंपनी कायदा 2013 अंतर्गत सीएसआर उपक्रम राबवणे बंधनकारक केले आहे. सीएसआर उपक्रमांसाठी कायद्याचे उद्दिष्ट केलेल्या दोन विस्तृत क्षेत्रांपैकी शिक्षण आणि कौशल्य विकास आहे. शैक्षणिक क्रिया

कल्पनांमध्ये विशेषतः मुले महिला वृद्ध रोजगाराची कौशल्य वाढविण्यासही शिक्षणास प्रोत्साहन देणे समाविष्ट आहे.

4. पायाभूत किंवा मूलभूत सुविधा

यामध्ये पाण्याचे शेड विकास जल उपसा जलसंधारण उपायांना चालना देणे. तसेच रस्ते पूल बाजारपेठ वाहतूक सुविधा समाजकल्याण शहरे शहरांचे सौंदर्य करण व इतर नागरी सुविधा होय. तसेच अपारंपारिक ऊर्जेचा वापरास प्रोत्साहन देणे खेड्यांमध्ये सार्वजनिक इमारतींचे विद्युतीकरण करणे खेड्यांमध्ये रस्ते वाहतूक सुरळीत करणे तसेच वीज सुविधा उपलब्ध करून देणे. रुग्णालय वैद्यकीय महाविद्यालय स्थापन करण्यास मदत करणे अशा देखील पायाभूत सुविधा बद्दल जबाबदाऱ्या व्यवसाय संस्था पार पाडत असतात.

संदर्भ ग्रंथ

१. ग्राहक संरक्षण आणि व्यावसायिक नितीमुल्ये- प्राचार्य – डॉ. प्रसन्न कुमार देशमुख आणि सहकारी प्रध्यापक
२. ग्राहक संरक्षण आणि व्यावसायिक नितीमुल्ये- डॉ. डी.डी.पवार आणि सहकारी प्रध्यापक
३. ग्राहक संरक्षण आणि व्यावसायिक नितीमुल्ये- प्रा.अरुण गायकवाड आणि सहकारी प्रध्यापक